

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

К.Ш.ТОКТОМАМАТОВ атындагы ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

ТАЖИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

К 08.17.564 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ

Кол жазма укугунда
УДК 657.478: 338.432

Бекмуратов Алтынбек Топчueвич

БИОЛОГИЯЛЫК АКТИВДЕРДИН БУХГАЛТЕРДИК ЭСЕБИН

ЖАНА ТАЛДООСУН УЮШТУРУУ

**(Кыргыз Республикасынын түштүгүнүн агротүзүлүштөрүнүн
мисалында)**

Адистиги: 08.00.12 – бухгалтердик эсеп, статистика

экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Жалал-Абад, 2018

Диссертациялык жумуш Ош мамлекеттик университетинин бухгалтердик эсеп жана экономикалык анализ кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: экономика илимдеринин доктору, профессор
Исраилов Мукаш Исраилович

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору, профессор
Ишенов Бейшенбек Чонмурунович

экономика илимдеринин кандидаты, доцент
Мамытов Таштанбек Татыкулович

Жетектөөчү уюм: К.И.Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин «Айыл чарбасындагы бухгалтердик эсеп жана аудит» кафедрасы
(720005, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Медеров көчөсү, 68)

Диссертациялык иш 2018-жылдын 21-июнунда саат 14-00дө К.Ш. Токтомаматов атындагы эл аралык университетинин, Ош мамлекеттик университетинин жана Тажик улуттук университетинин алдындагы экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын коргоо боюнча өтө турган К.08.17.564 мамлекеттер аралык диссертациялык кенешинде К.Ш. Токтомаматов атындагы илим изилдөө, иштеп чыгуу жана инновация борборунда корголот. Дареги: Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Жени-Жок көчөсү, 30.

Диссертация менен Жалал-Абад шаарындагы Эл аралык университетинин илимий китепканасында таанышууга болот. Дареги: Жалал-Абад шаары, Жени-Жок көчөсү, 30.

К 08.17.564 диссертациялык кенешинин окумуштуу катчысы, экономика илимдеринин доктору

Маткеримова А.М.

ЖУМУШТУН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Теманын актуалдуулугу. Кыргызстан айыл чарбасына адистешкен агрардык өлкө жана салттуу айыл чарбага адистешкен мамлекет катары таанылган. Союздан бөлүнүп өз алдынча эгемендүү мамлекет болгондо да эң негизги тармак болуп мал чарбачылыгы эсептелген, анткени жерибиздин дээрлик 75% жакыны тоолуу аймакка туура келип, мал чарбачылыгына ыңгайлашкан.

Эгемендүүлүк ага базар экономикасына байланышкан жаңы өнүгүү жана менчиктик жолду берди. Өлкөдө эл аралык соодалык келишимдердин, айланган капиталдардын, эмгектик ресурстардын, тышкы экономикалык байланыштардын кеңейүүсү жана мамлекеттер аралык мамилелердин чыңалышы, ага эл аралык интеграцияланган уюмдарга мүчө болуу зарылдыгын жаратты. Дагы бир кошумчалай турган нерсе, менчиктин формасынын түп-тамыры менен өзгөрүшү – жеке менчиктин басымдуулугу, советтик, директивдик бухгалтердик эсептен четтөөсүн зарылдады.

Натыйжада, 2000-жылы эсеп-отчеттуулук тутумун реформалоо максатындагы КРдин Президентинин Жарлыгына ылайык, 2001-жылы КРдин Өкмөтү Каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарын (КОЭС) улуттук бухгалтердик эсептин негизи катары кабыл алды.

Советтик эсеп-кысап системасынан айырмаланып, КОЭС аркылуу ата мекендик эсеп-отчеттуулукка бир катар эсептик категориялар, атоолор жана алардын эсептик талаптары кирди. Айыл чарбасындагы субъектилер үчүн “Биологиялык активдер” жана алардын эсеби боюнча эрежелерди, түшүнүктөрдү камтыган №41 “Айыл чарбасы” (IAS) КОЭС стандарты колдонула баштады.

Биологиялык актив – бул айыл чарба ишмердүүлүгү үчүн, б.а. сатуу, алмашуу же, тескерисинче, айыл чарба продукциясын жыйноо үчүн бир жолу гана (себеби алар даяр продукцияга өтүү менен өздөрүнүн категориясын жоготот) же бир нече жолу пайдалануу үчүн колдонулган өсүмдүктөр жана жаныбарлар. Ушул себептүү айыл чарба ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө биологиялык активдердин өзгөрүшү сапаттык жана сандык көрсөткүчтөрүн баалоону жана көзөмөлдөөнү талап кылат.

Айыл чарбасынын өзгөчөлүктөрү – биотрансформация жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн санынын, сапатынын өзгөрүшүнө алып келет, ошондой эле жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн кошумча кайра өндүрүүгө, б.а. айыл чарба продукциясын алууну камсыздайт.

Учурда биологиялык активдердин эсебин жүргүзүүгө жана талдоого байланышкан бир катар көйгөйлөр, биологиялык активдерди жана алардан алынуучу продукцияларды эсепте таануу, баалоо жана чагылдырылуу боюнча, ошондой эле, алардын каржылык абалга тийгизген таасирин талдоо айыл чарбалык субъектилер арасында жаралууда. Жаралган көйгөйлөрдүн усулдук жактарын чечүүдөгү жетишсиздиктер,

изилденүүчү теманын жана анын илимий-практикалык жактан маанилүүлүгүн айгинелейт. Арийне, айыл чарбасындагы биологиялык активдердин эсеп жана отчеттуулугун, экономикалык талдоосун уюштурууну илимий жактан негиздөөлөр, маалымат пайдалануучулар үчүн башкаруу чечимдерди чыгарууга эсеп системасынын негизинде ишенимдүү мүмкүнчүлүк түзөрү шек жаратпайт.

Мындай жаңы түшүнүктүн маңызын, маанисин изилдөө, максаты жана милдетин эсептин эл аралык стандарттарынын №41 “Айыл чарбасы” стандартынын негизинде аныктоо жана ошол стандарттын Кыргызстандын айыл чарба ишканаларынын эсеп-кысап системасында жана практикасында колдонулушу жана уюштурулуусу теманын актуалдуулугун айгинелейт.

Жогоруда белгиленгендер, ошондой эле талкууга алып чыгуучу көйгөйлөрдүн жаңылыгы, диссертациялык иштин актуалдуулугун, илимий-практикалык маанилүүлүгүн шарттайт жана уюштуруу-усулдук жетишсиздиктерди толуктоого багытталат.

КОЭСке өтүүнүн шарттарын бухгалтердик эсепте калыптандыруу, айыл чарбалык продукцияларды жана алардан өздүк нарктарын эсептөө боюнча көйгөйлөр, ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуулардын иштеринде чагылдырылган. Алар Т.К.Койчуев, А.О.Орузбаев, П.К. Купуев, М.С. Осипов, С.С. Сатубалдин, К.Ш. Дюсембаев, И.В. Аверчев, М.А. Вахрушина, В.Г. Гетман, В.В. Ковалев, Р. Мур, В.Ф. Палий, В.Я. Соколов, Н.Г. Белов ж.б.

Каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарынын айыл чарба уюмдарынын эсеп практикасына жайылтуу боюнча, биологиялык активдердин жана айыл чарба продукциясын эсепке алуу маселелерине чоң салымдарын кошкон ата-мекендик окумуштууларды айтсак болот, алар: М.И.Исраилов, А.А.Арзыбаев, Т.Д.Суранаев, Д.К.Омуралиева, А.А.Осмонова, Т.Т.Мамытов, Т.М.Исраилов ж.б.

Аталган окумуштуулардын илимий салымдарына баа берүү менен бирге, биологиялык активдердин айыл чарба уюмдарынын активдеринин курамындагы орду, аларды баалоо боюнча жалпы бир бүтүн көз караштын жок экендигин, биологиялык активдердин бухгалтердик эсеп жана экономикалык талдоо үчүн жетиштүү классификацияланбагандыгын белгилеп кетүүгө болот.

Айтылган көйгөйлөр жалпы эле айыл чарба системасынын, анын ичинде биологиялык активдердин эсеби жана талдоосу боюнча методикалык мамилелердин илимий изилденип чыгуу маанисин шарттайт жана аталган жетишсиздиктерди толуктоого багытталат.

Диссертациянын ири илимий изилдөө жана программалар менен байланышы. Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын 2013-2017-жылдардагы туруктуу өнүктүрүү стратегиясы, экономикалык өнүгүүнүн 2035-жылга чейинки аралыктагы инновациялык модернизациялоо концепциясы, КРдин Өкмөтүнүн “Кыргыз Республикасындагы каржылык

отчеттуулуктун эл аралык стандарттары жөнүндө” 2001-жылдагы №593 токтому жана Ош мамлекеттик университетинин “Бухгалтердик эсеп жана экономикалык талдоо” кафедрасынын “Кыргыз Республикасындагы эл чарбасынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн эл аралык бухгалтердик эсептин, аудитти жана экономикалык талдоонун концептуалдык принциптерин өркүндөтүү аркылуу күчөтүү” темасындагы пландык илимий иштин алкагында даярдалды.

Изилдөөнүн максаты жана милдети. Диссертациянын максаты Кыргызстандын айыл чарба ишканаларындагы биологиялык активдеринин жана айыл чарба продукцияларын баалоону, эсеп-кысабын жана талдоону Бухгалтердик эсептин жана каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына ылайык уюштурууда бул эсептик категориялардын илимий маңызын, методологиялык негиздерин жана практикалык абалын изилдөө болуп саналат. Максатка жетүү үчүн төмөндөгүдөй милдеттер аныкталган:

- Бухгалтердик эсептин эл аралык стандарттарынын №41 “Айыл чарбасы” стандартына ылайык биологиялык активдер менен байланышкан түшүнүктөрдү илимий-методологиялык негизде жана практикалык көз караш менен ачып кароо;
- Биологиялык активдерди баалоону уюштуруу жана аларга нарктык ченөөнүн принциптерин колдонууну негиздөө;
- Биологиялык активдердин классификациясын алардын мөөнөттүүлүгүнө байланыштыруу жана өркүндөтүүнү сунуштоо;
- Биологиялык активдердин эсебин уюштурууну бүгүнкү стандарттарга ылайыкташтыруу жана талдоосунун методикасын өркүндөтүү;
- Биологиялык активдерди каржылык жана чарбалык отчеттуулукта туура чагылдыруунун көйгөйлөрү жана аларды чечүү.

Диссертациянын илимий жаңылыгы – Кыргыз Республикасынын түштүгүнүн агротүзүмдөрүндөгү биологиялык активдердин эсебин жана талдоосун каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарынын негизинде уюштуруу. Тагыраак айтканда:

- №41 “Айыл чарбасы” эл аралык стандартына ылайык биологиялык активдер менен байланышкан илимий түшүнүктөр аныкталган;
- Биологиялык активдердин классификациялык бөлүнүштөрү жана ага байланышкан эсебинин методикасы өркүндөтүлгөн;
- Биологиялык активдердин баалануусу жана алардын нарктык ченөө принциптери такталган;
- Биологиялык активдердин эсебин эл аралык стандартка которуу, алардын көрсөткүчтөрүн талдоо методикасы сунушталган;
- Биологиялык активдерди каржылык отчеттуулукта туура чагылдыруу максатында отчеттуулуктун формаларына кошумча көрсөткүчтөр жана тиркемелер сунушталган.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси.

Диссертациялык изилдөөдө алынган жыйынтыктар агротүзүлүштөрдө биологиялык активдердин жана айыл чарба продукцияларынын бухгалтердик эсебин жана талдоосун уюштурууга, ишканалардын алар туурасындагы маалыматтарынын объективдүүлүгүн жогорулатууга жана аларга экономикалык талдоону жүргүзүүнүн ыкмаларын жакшыртууга, айыл чарбасындагы эсептик көйгөйлөрдү чечүүгө олуттуу салым кошот. Изилдөөдөгү иштелип чыккан практикалык көрсөтмөлөр жана сунуштар агроишканаларынын биологиялык активдеринин жана айыл чарба азык түлүктөрүнүн эсебин жана талдоосун өнүктүрүүдө иштиктүү жыйынтык кошот.

Илимий жыйынтыктардын экономикалык мааниси. Изилдөө темасына байланышкан натыйжалар жана иштелип чыккан уюштуруу-усулдук жоболор агроишканалардын эсеп-аналитикалык иштеринин натыйжалуулугун жана биологиялык активдер жөнүндө эсептик маалыматтардын сапатын жогорулатуу, ошондой эле, айыл чарбалык ишканалардын абалын объективдүү чагылдыруучу эсеп жана отчеттуулуктун тутумун өркүндөтүү менен маанилүү болуп саналат.

Диссертацияны коргоого алынып чыккан негизги өзөгү:

- Айыл чарбасына ылайыкталган №41 стандарттын ата-мекендик эсеп системасында биологиялык активдердин илимий-теориялык, практикалык колдонулуусу биздин спецификалык өзгөчөлүктөр менен байланышта изилденген;
- Биологиялык активдерди туура классификациялоо менен алардын эсебин уюштуруу методикасы жана бул активдерди талдоонун ыкмалары сунушталган;
- Биологиялык активдердин мөөнөтүнө жараша эсебинин уюшулушу, алардын келип түшүүсү, эсепке алынуудагы баасын тактоо, ар бир отчеттук мезгилдеги чыныгы баасын тактоо, алардын эсеп катарынан чыгуусу, нак баа менен эсепке алынган биологиялык активдердин амортизациясын эсептөө өзгөчөлүктөрүнүн методикасы каралган;
- Биологиялык активдердин эсебин так алуу үчүн чарбалык субъекттер үчүн даярдалган счеттордун планында атайын кошумча счеттор сунушталган;
- Биологиялык активдерди чыныгы баасын аныктоодогу документ “Чыныгы бааны аныктоо актысы” даярдалган, аларды каржылык отчеттуулукта чагылдыруудагы негизги отчеттук формага “Ишканалардын биологиялык активдери жөнүндө маалымат” деген тиркеме сунушталган.

Издөнүүчүнүн кошкон жеке салымы. Автор айыл чарба ишканаларынын түзүлүштөрүндө биологиялык активдердин бухгалтердик эсебин жана отчеттуулугун өнүктүрүүнүн илимий-теориялык негиздерин жалпылап, андагы жетишпеген кээ бир алгачкы документтерди иштеп

чыгып, колдонуучуга керектүү маалыматты даярдай турган методиканы сунуштады.

Мындан сырткары, илимий изилдөөдө эл аралык стандарттарынын №41 “Айыл чарбасы” стандартынын негизинде биологиялык активдердин туура эсеп жүргүзүүсү үчүн методикалык көрсөтмөлөр иштелип чыккан.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын апробациясы. Автордук изилдөөдөн алынган негизги жыйынтыктар Борбордук Азиядагы өлкөлөрдүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун “Исраиловдук окуулар” аталышындагы илимий-практикалык семинарларында, Ош мамлекеттик университетинде уюштурулган “Евразиялык экономикалык бирикме: эсеп системасынын, талдоонун жана аудиттин гармонизациялануу көйгөйлөрү” аталыштагы, “Евразиялык жана бажылык бирикменин экономикага интеграциялоо көйгөйлөрү: экономикалык, эсептик-маалыматтык жана укуктук” аталыштагы эл аралык илимий-практикалык конференцияларда, ж.б. республикалык илимий-практикалык конференцияларда, семинарларда баяндалган.

Изилдөөнүн теориялык жоболору жана практикалык корутундулары Ош облусундагы айыл чарба ишканаларында бухгалтердик эсепти жүргүзүүдө колдоо тапкан, ошондой эле, алынган илимий жыйынтыктар Ош мамлекеттик университетинде окулуучу “Каржылык эсеп”, “Каржылык талдоо” кесиптик дисциплиналар боюнча окуу-усулдук жараяндарды камсыздоодо колдонулган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын жарыяланышы. Диссертациялык ишти даярдоонун жүрүшүндө алынган натыйжалар боюнча жалпысынан 13 илимий макала, анын ичинен 2 макала чет мамлекеттеги РИНЦте катталган “Экономика жана ишкердүүлүк” журналына чыгарылган. Жарыяланган макалалардын жалпы көлөмү 3,5 басма табакты түзөт.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иштин мазмуну киришүүдөн, 3 баптан, корутундудан, колдонулган адабияттардан жана башка изилдөө булактарынан, тиркемелерден турат. Изилдөөнүн көлөмү 152 бет барак машиналык текстте жазылган жана 12 таблица, 4 түзмөк жана 5 сүрөттү камтыйт.

ЖУМУШТУН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

“Биологиялык активдер бухгалтердик эсептин объектилери катары жана алардын теориялык-усулдук негиздери” деп аталган биринчи бапта биологиялык активдердин экономикалык маңызы, аларды классификациялоо, таануунун жана баалоонун эсеп-отчеттуулукта чагылдыруу ыкмалары, №41 «Айыл чарбасы» каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандартын тармактык чарбалык субъектилердин эсеп системасында колдонуунун маселелери жөнүндө баяндалды.

Айыл чарба өндүрүшү башка материалдык тармактардан табигый жагы эле эмес башкарууну жана экономикасын уюштуруу менен дагы айырмаланат. Ал өзгөчөлүктөрдүн негизги өзөгү төмөнкүчө.

Айыл чарбасында өндүрүш процессинде эмгектин предмети жана каражаты катары колдонулуучу жер жана жандуу организмдердин пайдаланышы. Аны менен катар өндүрүштүн басымдуу бөлүгү – жандуу организмдердин бышып-терилүүсүнө жеткирүү – өсүмдүктөрдү өстүрүп түшүм алуу, малдан төл алуу жана аларды чоңойтуу, бордоо ж.б. Натыйжада айыл чарбасындагы өндүрүштүк мезгилдин башка тармактагыларга караганда бир топ узагыраак болушу. Ири мүйүздүү малдын этин өндүрүү бир нече жылды камтыйт, түшүм берүүчү бактарды өстүрүү – көптөгөн жылдарга, өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн продуктыларын өндүрүү бир жылга созулат. Албетте, бухгалтердик эсепти уюштурууда бул өзгөчөлүктөрдүн эске алынуусу талапка ылайык.

Социалдык факторлордун таасири айыл чарбасында менчиктин түрдүү формаларынын бар болуш мүмкүнчүлүгүнөн көрүнүп турат. Мамлекеттик жана муниципалдык ишканалардагы, кооперативдик, акционердик, жеке чарбалардагы бухгалтердик эсеп чарбалык операциялардын чагылдыруусу белгилүү бир эрежелерди колдонуусу, аны ыкташтыруу бир тартипте жүрбөйт [85, 9-б.].

Натыйжада, агроөндүрүш комплексиндеги ишканалардагы бухгалтердик эсептин өзгөчөлүктөрүн төмөнкүгө келтирүүгө болот:

1) Айыл чарбасында өндүрүштүн негизги каражаты жер болгондуктан жердин жана ага жумшалган каражаттардын так эсебин алуу зарыл. Ошол эле учурда жерлерди натуралдык көрсөткүчтө, ал эми жакшыртууга кошумча жумшалган каражаттарды акчалай түрдө эсепке алуу керек;

2) Айыл чарба ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгына климаттык факторлор чоң таасир тийгизишип, айыл чарба өндүрүшүнүн мезгилдүүлүгүнө себеп болушат жана анын натыйжасында отчеттуулук жыл ичинде өндүрүш жана эмгек каражаттарына кеткен чыгымдардын бир калыштуу эместиги келип чыгат. Бухгалтердик эсептин өзү болсо бул фактордун себебинен негизги айыл чарба жумуштары активдештирилген учурда жана түшүм жыйноо убактарында көлөмү жогорулап, жумуш азайган убактарда – кыскарат. Айыл чарбасында өндүрүш процесси ар тармакта жүргөндүктөн, бухгалтердик эсеп бардык өндүрүштүк ресурстардын көп түрдүүлүгүнүн анык эсебин камсыз кылуусу керек;

3) Өндүрүш процессине табигый факторлордун таасиринин себебинен айыл чарбасында көпчүлүк учурларда чыгымдардын эсеби календардык жыл менен чектелбейт, ошондуктан бухгалтердик эсепте календардык жыл менен дал келбеген өндүрүштүк цикл боюнча чыгымдарды айырмалоо керек;

4) Айыл чарба өсүмдүктөрүнүн жана жаныбарлардын биологиялык өзгөчөлүктөрү бир эле өсүмдүктөн же малдан бир нече түрдүү

продукцияларды алуу менен байланышкан. Бул себептен бухгалтердик эсепте тиешелүү чыгымдарды бөлүштүрүү зарылчылыгы келип чыгат.

Айыл чарбасында даяр продукцияны алуу өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын жетилүүсү менен шартталган. Ошондуктан даяр продукциянын бир мезгилде чыгуусу продукциянын чыгуусунун эсебин уюштурууга катуу талаптарды коёт;

5) Өндүрүлгөн продукциянын басымдуу бөлүгү ички пайдаланууга керектелет, ошондуктан ички чарбалык жүгүртүүнүн бардык стадияларында кыймылын так чагылдырышы керек [96, 12-б.].

Антсе да айыл чарбасындагы эсептин бардык өзгөчөлүктөрү менен бирге ага эл чарбасынын кайсы гана тармагындагы болбосун эсеп үчүн мүнөздүү болгон жалпы өзгөчөлүктөр таандык: ал эсептердин бирдиктүү унификацияланган планы боюнча түзүлөт, анда бухгалтердик эсептин типтүү регистрлери жана эсептик иштерди уюштуруунун ошол эле формалары жана ыкмалары колдонулат.

Бухгалтердик эсепти өнүктүрүүгө жалпы республикалык мамиленин алкагында тармактык эсептин негизги багыттары болуп эсептик процесстерди эл аралык стандарттарга гармонизациялоо, улуттук унификациялоо жана тармактык дифференциациялоо болуп саналат.

Бухгалтердик эсепти эл аралык гармонизациялоо улуттук экономиканы дүйнөлүк чарбалык байланыштарга тартуунун объективдүү зарылчылыгы менен шартталган жана ата мекендик эсептик системанын эл аралык практика менен ылайыкташтырууга алып келүүнү билдирет. Мындай гармонизациялоонун негизин, албетте, бухгалтердик эсепти жүргүзүүнүн жалпы кабыл алынган эрежелери катары каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары (КОЭС) түзөт. Бул жерде тармактык эсеп үчүн аныктоочу ролду 2000-жылдын декабрында каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттар боюнча Комитетинин Башкармалыгы тарабынан жактырылган жана 2003-жылдын 1-январынан тартып күчүнө кирген №41 "Айыл чарбасы" каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарты ойнойт. Ошентип, айыл чарба уюмдарында бухгалтердик эсепти уюштуруу максатында каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына өтүүдө №41 "Айыл чарбасы" КОЭСна багытталуу керек [ ].

Бухгалтердик эсептин негизги максаты болуп ишкананын чарбалык-каржылык ишмердүүлүгүн башкаруу үчүн пайдалуу маалыматты берүү эсептелет. Ошондуктан жеткиликтүү болгон экономикалык маалыматты бере турган түзүүлөрдө аныктоо абдан керек.

Биологиялык активдерди алардын түрлөрүнүн деңгээлинде талдоо маанилүү, себеби бул чечимдерди кабыл алуу үчүн зарыл болгон негизги баштапкы түзүүчүлөрдү алууга мүмкүнчүлүк берет. Ишкананын активдерин классификациялоо, алардын экономикалык маңызын аныктоого жана субъекттин ишмердүүлүгүндөгү милдетин, ордун, ролун белгилөөгө шарт түзөт. Мындан бухгалтердик эсептин объекттерин

классификациялоо жана аларды ишкананын отчеттуулугунда кантип эсепке алына тургандыгын жана чагылдырыла турганын аныктоого мүмкүндүк берет.

Айыл чарба өндүрүшүндө пайдаланылган жаныбарлар жана өсүмдүктөр өндүрүш чөйрөсүндө кайра өндүрүлүүчү жаратылыш ресурстары болуп саналышат. Ошондуктан, биздин оюбуз боюнча, биологиялык активдерди бир катар белгилери боюнча классификациялоого болот.

Бирок айтышыбыз керек, ар кандай белгилери боюнча классификация дагы негиздүү классификацияларга таянат. Бүгүнкү бухгалтердик эсепте биологиялык активдердин классификациясы КОЭСтин №41 стандартында төмөндөгүдөй бекитилген (Таблица 1.1)

Таблица 1.1. Биологиялык активдердин классификациясы (КОЭС боюнча)*

Биологиялык активдер	Айыл чарба продукциясы	Түшүм жыйноодон кийин айыл чарба продукцияларын кайра иштетүүнүн натыйжалары
Койлор	Жүн	Ийрилген жип, килем
Жаңгак дарактары	Жаңгак жана жаңгак уюлу	Жаңгак продуктылары жана мебелдик жасалгалоо
Өсүмдүктөр	Пахта, кант кызылчасы	Була, жип, кийим-кече, кант, сироп
Дан өсүмдүктөрү	Дан, ун	Нан азыктары, макарондор
Малдар	Союлган эт, тери	Эт жана эт азыктары, консервацияланган продуктылар, териден жасалган буюмдар
Сүт багытындагы малдар	Сүт	Сыр, айран, быштак, каймак
Канаттуулар	Жумуртка, тоок эти	Тамак-аш азыктары
Чочколор	Союлган эт	Колбасалар, чочконун сүрсүгөн эти
Бал аарылар	Бал	Балдан даярдалган азыктар
Бадалдар	Жалбырактар	Чай, ферменттелген тамеки
Жүзүм бактары	Жүзүм	Вино
Мөмө-жемиш бактары	Жыйналган мөмөлөр жана жемиштер	Кайра иштетилген мөмөлөр жана жемиштер

* Эскертүү. МСФО 2009, 4-басылышы. М. “Альпина” басмаканасы, 2009-ж. 2833-бет.

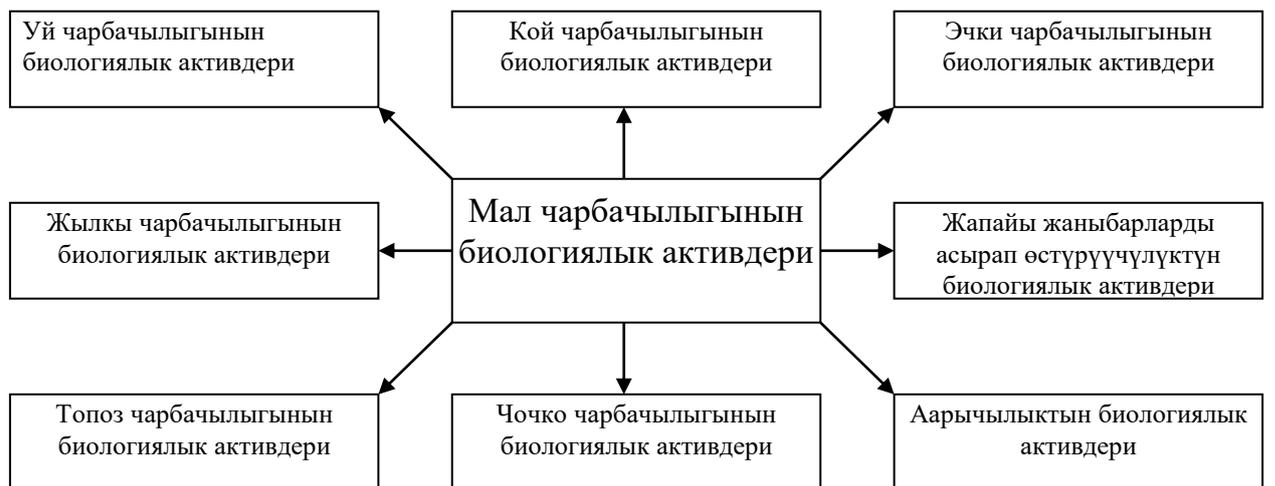
Тармактык белгилери боюнча биологиялык активдер мал чарбачылыктын, өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн, жалпы милдеттеги биологиялык активдерге бөлүнүшөт.

Биологиялык активдер

1.1-сүр. Биологиялык активдерди классификациялоонун жалпы схемасы (атайын адабият булактарынын негизинде аныкталды)

Мал чарбачылыгындагы биологиялык активдерди тармактык белгилери боюнча бөлүүнү схематикалык түрдө төмөнкүдөй кылып көрсөтсө болот (1.2-сүр.).

1.2-сүр. Тармакчаларга бөлүштүрүү менен мал чарбачылыгындагы биологиялык активдердин классификациясы

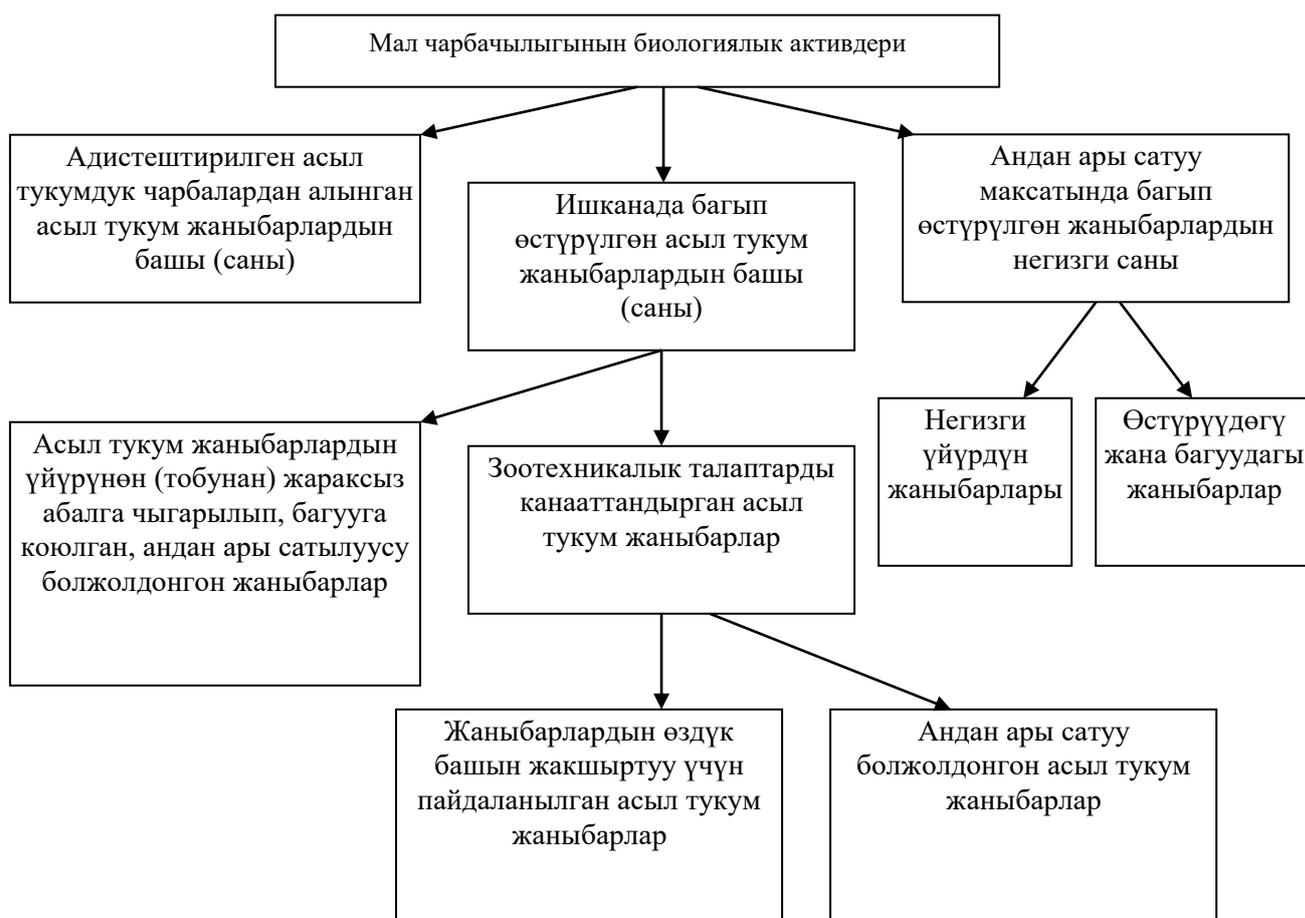
Изилдөө көрсөткөндөй, ата мекендик практикада кабыл алынган айыл чарба активдерин айлануудагы жана айлануудан сырткаркы кылып бөлүштүрүү (жаныбарларды негизги үйүргө жана өстүрүп чоңойтуудагы

жана бордоодогу малдарга бөлүштүрүү), КОЭС №41”Айыл чарбасы” эл аралык стандартынын контекстинде колдонулбайт. Буга биз изилдеген “Катта-Талдык” мамлекеттик асыл-тукум заводунун, “Нүкөк” айыл-чарба кооперативинин, “Өзгөн күрүчү” айыл-чарба кооперативинин бүгүнкү практикасы далил болот.

Биздин оюбузча эл аралык стандарттарда кабыл алынган биологиялык активдердин классификациясы биологиялык активдер жөнүндөгү маалыматты алардын физиологиялык өзгөчөлүктөрүнө жараша бухгалтердик эсептин ата мекендик практикасында калыптанып калган классификацияга салыштырмалуу бир кыйла толук чагылдырып көрсөтүүгө мүмкүндүк берет.

Антсе да, биздин көз караш боюнча, бул классификация биологиялык активдердин экономикалык маңызын бүт бойдон чагылдырбайт.

Жогоруда көрсөтүлгөн тармактын биоактивдерин топтоштуруунун саналып өткөн бардык критерийлерин эске алуу менен, биз аларды 1.3-сүрөт түрүндө берилген төмөндөгүдөй классификациясын сунуштайбыз.

1.3-сүр.Мал чарба ишканаларынын биологиялык активдеринин классификациясы

Мына ошентип, биологиялык активдерди адилеттүү нарк боюнча баалоо менен, отчеттуулукту пайдалануучуларга ишканын отчеттук жылдагы потенциалын баалоого мүмкүндүк берилет. Адилеттүү нарк божомолдук балансты түзүп чыгууга мүмкүндүк берет.

“Агротүзүлүштөрдө биологиялык активдердин эсебинин жана талдоосунун уюштурулушунун абалы жана өзгөчөлүктөрү” деген аталыштагы экинчи бапта биологиялык активдерди нарктык ченөөнүн принциптери, узак мөөнөттүү жана кыска мөөнөттүү биологиялык активдердин эсеби, амортизацияны эсептөөнүн өзгөчөлүктөрү жана аларды отчеттуулукта чагылдыруу, ошондой эле аталган активдерге жүргүзүлгөн талдоо жөнүндө баяндалды.

Каржылык отчеттуулуктун №41”Айыл чарбасы” эл аралык стандартында биологиялык активдерди айыл чарба продукцияларынын жыйноосунун башталышына чейин баштапкы таануу эсептелип чыккан сатуудагы чыгашаларды алып салуу менен адилеттүү нарк боюнча ишке ашуусу белгиленген.

Биздин республикада адилеттүү наркты эсепте жана отчеттуулукта пайдалануу менен байланышкан маселелер алигинче комплекстүү түрдө изилдене элек жана методикалык жактан толук иштелип бүтө элек, анын жыйынтыгында бухгалтердик баланста активдер түрдүү баалар боюнча чагылдырылат:

- чет элдик валюта ж.б. чыныгы наркы боюнча (КРУБнын курсу боюнча) чагылдырылат;
- негизги каражаттар ж.б. – эреже катары, көбүнчө конкреттүү инвентардык объекттер боюнча чыныгы нарк менен дал келбеген ашыра бааланган нарк боюнча (өтө эле ортолоштурулган коэффициент боюнча);
- дебитордук жана кредитордук карыздар ж.б. – адатынча баштапкы нарк боюнча;
- материалдардын корлору – аралаш нарк боюнча, б.а. алардын бир бөлүгү – баштапкы нарк боюнча, башка бөлүгү – мүмкүн болгон сатуунун наркы боюнча;
- даяр продукция эсептик саясатта “Продукцияны (жумуштарды, кызмат көрсөтүүлөрдү) чыгаруу” счетун колдонгон учурда – нормативдик (пландык) нарк боюнча ж.б.

Биздин оюбузча, каржылык отчеттуулуктун негизги формаларынын бири болгон баланс активдердин, алардын булактарынын ар түрдүү нарктык бааларынын мындай аралашмасы баалоодо бирдиктүү концепциянын жок экендигин гана күбөлөндүрбөстөн, отчеттуулукту колдонуучулар үчүн да кыйынчылыктарды жаратат. Анын үстүнө бухгалтердик баланс маалыматтын эң маанилүү булагы катары мындай шарттарда өзүнүн баалуулугун кескин төмөндөтүп жиберет, себеби анда уюмдун ресурстарынын чыныгы эмес, чындыкка жакындаштырылган гана нарктык баалары камтылган.

Биологиялык активдердин эсеби боюнча бухгалтердик жазуулардын схемасын иштеп чыгууда биз №41 “Айыл чарбасы” КОЭСда көрсөтүлгөн төмөндөгү жоболорго таяндык:

- 1) Биологиялык активдер адилеттүү нарк боюнча, тараптардын ортосунда соода келишимин түзүү учурунда соода-сатык чыгымдарын алып салуудан кийин уюм биологиялык активдерди саткан учурда алган сумма боюнча бааланышат.
- 2) Биологиялык активдердин жана айыл чарба продукциясынын эсепте таанылган учурунда адилеттүү наркы боюнча куралат.
- 3) Айыл чарба ишмердүүлүгүнө кеткен чыгашалар чыгымдалган материалдык корлордон, эмгек акы чыгымдарынан, амортизациялык чегерүүлөрдөн жана башкарууга кеткен операциялык чыгашалардан турат. Алардын калдыктарынын чыгымдары өзгөрүүсүнө түзөтүлбөйт, капиталдаштырылбайт, бирок пайдалар жана зыяндар жөнүндөгү отчетто көрсөтүлөт [92, 455-б.].

Изилдөөнүн жүрүшүндө биологиялык активди эсепке алууда төмөндөгүдөй өзгөчөлүктөрдү кезиктиребиз:

- биоактивдердин адилеттүү наркын аныктоо мүмкүн болбогон учурда биологиялык активдерди факт жүзүндөгү нарк боюнча эсепке алуубуз абзел;
- жалпы чыгымдарды азайтып биологиялык активдерди адилеттүү наркын аныктоо.

Бул жагдайлар бухгалтердик жазуулардын биологиялык активди кириштөө жана адилеттүү наркын эсептеп чыгуу шартында колдонулат. Анын жыйынтыгында биологиялык активди түзүүгө кеткен чыгашаны таанууну жогорулатат.

Биологиялык активдерди чарбада башкарууда, аларды пайдаланууда каржылык отчеттуулуктун толуктугу жана маалымдуулугу эсептин негизги маселелерин түзөт. Каржылык отчеттуулукту түзүүдө компания КОЭС №41 “Айыл чарбасына” ылайык биологиялык активдердин баланстык наркын көрсөтүшү керек жана аларды түшүндүрүүсү зарыл.

Жыйынтыгында биологиялык активдердин адилеттүү наркынын өзгөрүүсүнөн пайда болгон пайдалардын жана зыяндардын жалпы суммасын ачыктап бериши керек. Демек, “Пайдалар жана зыяндар жөнүндөгү” отчет формасы менен байланышкан.

Биздин оюбузча, биологиялык активдер камтылган отчеттуулуктун берилген формаларынын структурасына өзгөртүүлөрдү киргизүүнүн зарылчылыгы жок. Бирок, аларда берилген көрсөткүчтөр отчеттуулукту пайдалануучуларга ишкананын ишмердүүлүгүн талдап чыгуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болуш үчүн маалыматтын зарыл болгон көлөмүн камсыз кылышы керек. Эсептин сунуш кылынган методикасын пайдаланууда бул формаларды толтуруу каржылык жана башкаруучулук эсептин системасында түзүлгөн синтетикалык жана аналитикалык регистрлердин маалыматтарынын негизинде гана жүргүзүлүүсү керек.

Негизги пайда алып келүүчү активдердин өндүрүмдүүлүгүн талдап туруу – бухгалтердик эсептеги башкы маселелердин бири болуп саналат. Продукциянын өндүрүлүшүнүн көлөмүнүн өсүшү, сапатынын жогорулашы – ишкананын чыгымдарынын, алынган пайдасынын, дегеле жалпы эле пайдалуулугунун көрсөткүчүнө таасирин тийгизет. Мындан сырткары айыл-чарба ишканасы биологиялык активдеринин курамы жана алардан алынуучу айыл-чарба продукциялары, өндүрүмдүүлүк боюнча ар дайым маалыматтуу болуп туруусу зарыл. Ал үчүн ишкана аталган көрсөткүчтөр боюнча талдоо жүргүзүүсү керек.

Биз изилдеген уюмдардын отчеттуулуктарынын негизинде төмөнкүдөй талдоолорду жүргүздүк.

Таблица 2.1. “Катта-Талдык” мамлекеттик асыл тукум заводунда 2010-2016-жж. кой чарбачылык биологиялык активдердин өндүрүлүшү*

№	Көрсөткүчтөр	Өлчөө бирдиги	Жылдар				2016-ж. 2010-ж. карага, %
			2010	2014	2015	2016	
1	Асыл тукум койлордун баары, анын ичинде:	баш	3000	2985	2972	3003	100,1
1.1	- кочкор-өндүргүчтөр	баш	20	20	20	20	100
1.2	- сыналуучу кочкорлор	баш	50	42	39	30	60
1.3	- тубар койлор	баш	2437	2423	2419	2432	99,8
1.4	- жаш малдар	баш	493	500	494	521	105,7
1.4.1	-анын ичинде, токтулар	баш	369	281	346	276	74,8
1.4.2	козу кочкорлор	баш	124	219	148	245	197,6
2	Продукция өндүрүү (100 кой башына):						
2.1	- жүн	центнер	4,1	4,09	4,1	4,12	100,5
2.2	- төл	баш	98	98	96	95	96,9
3	Асыл тукум койлорду сатуу	баш	352	395	413	343	97,4

* Автор тарабынан түзүлдү

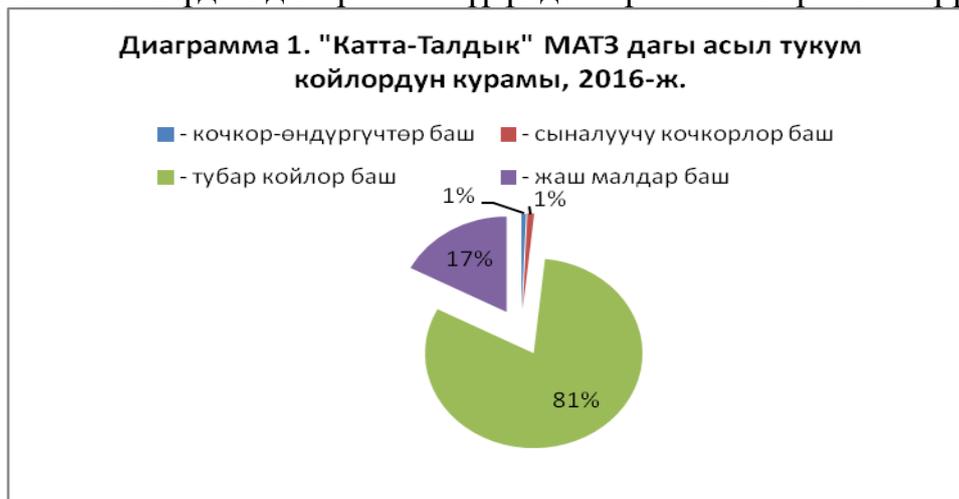
Жогорудагы талдоо айгинелегендей “Катта-Талдык” мамлекеттик асыл тукум заводунда биологиялык активдерди өндүрүү боюнча көрсөткүчтөрүн эң жетишкендик деп айта албайбыз. Себеби, жүн өндүрүү, төл алуу көрсөткүчтөрү заводдун пландуу экономика системасында мындан жогору болгон. Ал эми негизги көрсөткүч – заводдо асыл тукум койлорду сатуу бүгүнкү күндө жалпы баштан болгону 8-10% түзөт. Бул болсо учурдагы ижара шартындагы мал өстүрүү практикасында. Демек, Кыргызстандын жалпы малынын асыл тукумдалуусун жолго коюу үчүн, асыл тукум малдарды багып өстүрүүдө, сатууда ижаралык шарттан кайтышыбыз керек. Бул шартта малдарга зоотехникалык, ветеринардык жана селекциялык иштерди уюштуруу өтө кыйынчылыктуу. Пландоо системасынын практикасында асыл тукум малдарды сатуу жалпы койдун башынан 30-35% түзгөн. Келечекте биз түзгөн эсептөөгө ылайык асыл тукум койлорду сатууну жалпы койлордун башынын 30% камсыздасак изилденген чарбанын кой сатуудан түшкөн кирешелүүлүгүн 15 млн. сомго көтөрүү толук мүмкүн. Натыйжада, асыл тукум койлорду, кочкорлорду

сатып алган фермердик чарбалардын ишмердүүлүгү да мультипликативдүү жогоруламакчы.

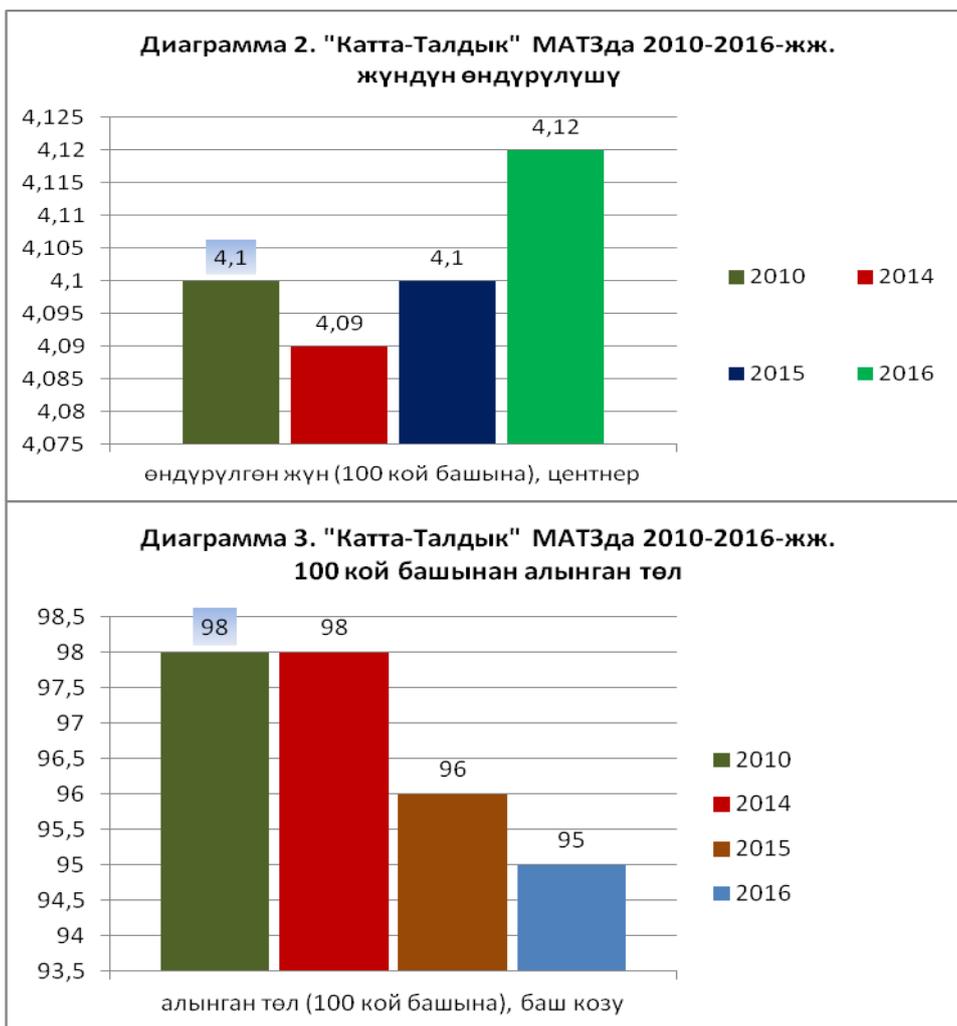
Айыл-чарба ишканаларынын чыгымдарын, анын ичинде өндүрүштүк чыгымдарына талдоо жүргүзүү ресурстардын пайдаланылышынын эффективдүүлүгүн, өндүрүштүн учурдагы абалы жөнүндө маалымат алуу, текшерүү, керектүү ондоп-түзөөлөрдү жүргүзүүгө жардам берет. Чыгымдарды талдоонун өзгөчөлүктөрү болуп андагы негизги шайман катары чыгымдардын курамын, динамикасын талдоо болуп эсептелет.

Бул чарбанын өндүрүштүк потенциалы Кыргызстандын түштүгүндөгү айыл чарба ишканаларынын малды асылдандыруу программаларын ишке ашырылуусуна учурда толук пайдаланылган жок. Биздин эсептөөлөргө ылайык жер-суу, тоют өндүрүү жана эмгек ресурстары, алардын квалификациялык деңгээли бүгүнкү көрсөткүчтөрдү аз дегенде 3-5 эсеге көтөрүүнү камсыздайт, б.а. асыл тукум койлордун санын 10-12 миң башка жеткирүүгө толук мүмкүнчүлүк бар. Рыноктун суроосу мындан дагы жогору.

Изилденген “Катта-Талдык” МАТЗда 2016-жылы койлордун курамын төмөнкүдөй диаграмма түрүндө көрсөтсөк көрсөтмөлүү болот.

Ал эми бул ишканада алынган продукциялар боюнча төмөнкү диаграммалар түзсөк болот.

Рыноктун шартында ишкананын жалпы чыгымдарын, анын ичинде өндүрүштүк чыгымдарына талдоо жүргүзүү ресурстардын пайдаланылышынын эффективдүүлүгүн, өндүрүштүн учурдагы абалы жөнүндө маалымат алуу, текшерүү, керектүү оңдоп-түзөөлөрдү жүргүзүүгө жардам берет, б.а. оперативдик башкарууну жакшыртат. Чыгымдарды талдоонун өзгөчөлүктөрү болуп андагы элементтерин, калькуляциялык статьяларын, чыгымдардын курамын, динамикасын талдоо болуп эсептелет.

Биз изилдөөгө алган уюмдун көрсөткүчтөрүнөн түзүлгөн төмөнкү таблицаны карайлы.

Таблица 2.2. "Катта-Талдык" мамлекеттик асыл тукум заводунда 2016-жылда биологиялык активдерди өндүрүүдө кеткен өндүрүштүк чыгымдар*

Элементтер боюнча өндүрүштүк чыгымдар	Суммасы, миң сом	Жалпы суммага карата %	Статьялар боюнча өндүрүштүк чыгымдар	Суммасы, миң сом	Жалпы суммага карата %
<i>Жалпы чыгымдар</i>	1670,2	100	<i>Жалпы чыгымдар</i>	1670,2	100
Эмгек акы төлөө фонду	846,1	50,66	Эмгек акы	721,6	43,21
Материалдык чыгымдар	228,1	13,66	Соц.фондко төлөмдөр	124,5	7,45
Башка уюмдардын кызматтарын төлөө	48,7	2,92	Урук сатып алуу	26,8	1,60
Амортизация	47,0	2,81	Жем сатып алуу	134,8	8,07
Ар түрдүү чыгымдар	500,3	29,95	Минералдык жер	19,0	1,14

			семирткичтер		
			Күйүүчү-майлоочу материалдар	47,5	2,84
			Транспорттук кызматтар	45,2	2,71
			Зоотехникалык жана ветеринардык кызматтар	3,5	0,21
			Амортизация	47,0	2,81
			Медикаменттер	3,0	0,18
			Кой куут чыгымдары	26,5	1,59
			Кой кыркым чыгымдары	99,0	5,93
			Жер айдоо	82,3	4,93
			Запастык бөлүктөр	18,0	1,08
			Ар түрдүү чыгымдар	271,5	16,25

* Автор тарабынан түзүлдү

Таблица 2.2 көрсөткөндөй “Катта-Талдык” мамлекеттик асыл тукум заводунда 2016-жылда биологиялык активдерди өндүрүүдөгү чыгымдардын суммасы 1670,2 миң сомго барабар. Бул чыгымдардын экономикалык элементтери жана калькуляциялык статьялары боюнча классификациясынын талдоосу төмөнкү тыянакты аныктады: бул өндүрүштө эмгек каражаттарынын үлүшүнүн басымдуулугун – 50,7%, ошол эле учурда материалдык чыгымдардын үлүшүнүн аздыгын – 13,66%. Демек, бул өндүрүштүк процеске кол менен аткарылуучу жумуштардын оорчундуулугун, жана процесстерди механикалаштыруу иштеринин өтө эле аздыгын (амортизация суммасы – 2,81%) далилдейт.

Ал эми чыгымдардын калькуляциялык статьялары боюнча классификациясы биологиялык активдердин жана айыл чарба продукцияларынын өздүк наркын эсептөөдө бул чарбада чыгымдардын аналитикалык эсебин так уюштуруу, өздүк наркты чыгымдардын объектилерине байлоо менен аныктоону талап кылат. Мисалы, талданган ишканада калькуляциянын “Ар түрдүү чыгымдар” статьясында 29,95% чыгымдар топтолгон. Чыгымдардын эсебинин мындай уюштурулушу биологиялык активдердин айыл чарба продукцияларынын өздүк наркын так аныктоого шарт түзбөйт, себеби бул статьяда башка бөлүштүрүлүүчү чыгымдарды эске албаганда да, кыйыр чыгымдар артыкчылык кылганы көрүнүп турат.

Ошондуктан, ишканага чыгымдардын эсебин уюштурууда калькуляциялык статьяларды жана чыгымдардын объектилерин кайра карап чыгуусун сунуштайбыз.

Ишкананын эффективдүүлүгүн баалоонун бардык методикаларынын милдеттүү бөлүгү болуп өндүрүлгөн продукциянын өздүк наркын талдоо болуп эсептелет.

“Биологиялык активдердин жана айыл-чарба продукцияларынын бухгалтердик эсебин жана отчеттуулугун өркүндөтүү” деген аталыштагы 3-бапта биологиялык активдердин жана айыл чарба продукцияларынын өндүрүү жана пайдалануу процесстеринде алардын өздүк наркын жана алардын эсепте чагылдырылуучу наркын аныктоонун

усулдары, биологиялык активдердин жана айыл чарба продукциясынын сметторунун планын, алардын кыймылын документалдык тариздөөнү өркүндөтүү жана анын негизинде алынган эсептик маалыматтын бухгалтердик (каржылык) отчеттуулукта чагылдырылышы каралды.

Кыргызстандык агрардык уюмдардын азыркы өнүгүү абалын диссертациялык талдоонун негизинде учурда биздин өлкөдө биологиялык активдердин жана айыл чарба продукцияларынын рыноктору али жетишсиз экендигин айтса болот.

КОЭСтин №41 “Айыл чарбасы” стандартын өлкөнүн айыл чарба ишканаларында биологиялык активдердин жана айыл чарба продукцияларынын адилеттүү нарк боюнча эсептөөнүн артыкчылыктарын негиздөө жана аныктоо үчүн эсептеп чыгуу усулдарын иштеп чыгуу зарылчылыгы пайда болууда. Буга эң чоң себеп – рыноктун жандануусу болот.

Кыргыз Республикасындагы активдүү рыноктордун өнүгүүсүнө айыл чарба товарларын өндүрүүчүлөрдүн аймактык жайгашуусу таасир көрсөтөт, демек, баа мониторингин жүргүзгөн жана биологиялык активдердин жана айыл чарба продукцияларынын баасы жөнүндө маалыматтар менен маалыматтар базасын калыптандырган органдар активдүү рыноктордун зоналарын биздин өлкөнүн аймагында облустардын, райондордун инфраструктуралык өсүшүнө байланыштуу.

КОЭСна негизделген улуттук эсеп системасында өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн жана мал чарбачылыгынын биологиялык активдерин айыл чарба продукциясынын, ошондой эле алардын биотрасформациялык процесстерин чагылдыруу үчүн төмөнкү синтетикалык сметтор каралган: 2100 “Негизги каражаттар», 2190 «Негизги каражаттарды амортизациялоо», 2200 “Биологиялык активдер», 1630 “Бүтпөгөн өндүрүш», 1650 «Биологиялык активдерден алынган айыл-чарба продукциясы», 6110 «Кирешелер», 6300 “Биологиялык активдерден пайдалар жана зыяндар». Тилекке каршы, өлкөнүн сметтор планында биологиялык активдердин жана айыл чарба продукциясынын адилеттүү наркы жөнүндө маалыматтарды чагылдырууну камсыз кылуу үчүн синтетикалык сметтор алдын ала каралган эмес. Бул факт КОЭСнын принциптерине ылайык эсептөөнү кыйындатат. Ушуга байланыштуу бухгалтердик эсептин жаңы сметторун бөлүп көрсөтүү жана сметтордун негизги планында эми бар болгондорду тактоо зарылчылыгы келип чыгат.

Узак мөөнөткө колдонулуучу биологиялык активдердин эсебин жана алардын амортизациялык чегерүүсүн өз алдынча сметтордо алып барууну сунуштайбыз. Ошондой эле «Узак мөөнөттүү биологиялык активдер» айыл чарбасынын негизги тармактарына тиешелүү сметтор менен толукталышы мүмкүн.

Глобалдуу булгануу учурунда экологиялык таза жана органикалык азык продукциясын өндүрүү өнүккөн мамлекеттердин байлыгынын чоң курамын түзөт. Ошондуктан биологиялык активдин бул түрлөрүнүн эсеп-

кысабын жакшыртуу максатында белгиленген сапаттагы продукцияларды өз алдынча счеттордо жүргүзүүнүн зарылдыгы келип чыгат. Ушуга байланыштуу Кыргызстандын бухгалтердик эсебинин счеттор планын синтетикалык счеттор менен толуктоону сунуштайбыз.

Ошондуктан, биологиялык активдер жана айыл чарба продукциясы жөнүндө маалыматтардын ишеничтүүлүгүн жогорулатуу максатында биз жаңы синтетикалык счетторду жана аларга субсчетторду киргизүүнү, ошондой эле кээ бир счетторду тактоону сунуш кылабыз.

1) Өздүк наркы боюнча эске алынуучу узак мөөнөттүү биологиялык активдер бөлүгүндөгү 2200 счетун тактоо: Счет 2292 «Узак мөөнөттүү биологиялык активдерди амортизациялоо».

Мына ошентип, биологиялык активдер боюнча эсептелген амортизациянын суммасын биз бухгалтердик эсепте тиешелүү суммаларды «Негизги каражаттарды жана узак мөөнөттүү биологиялык активдерди амортизациялоо» счетунун «Узак мөөнөттүү биологиялык активдерди амортизациялоо» өзүнчө субсчетунда топтоо жолу менен чагылдырууну сунуш кылабыз, бул көрсөтүлгөн активдердин эсебин олуттуу түрдө тартипке келтирет.

2) Счеттор боюнча тартипке келтирүү менен 2260 «Узак мөөнөттүү биологиялык активдер» счетун киргизүү:

2261. «Мал чарбачылыгынын узак мөөнөттүү биологиялык активдери»

2261.1. «Мал чарбачылыгынын узак мөөнөттүү экологиялык жактан таза биологиялык активдери»

2262. «Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн узак мөөнөттүү биологиялык активдери»

2262.1. «Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн узак мөөнөттүү экологиялык жактан таза биологиялык активдери»

2263. «Узак мөөнөттүү биологиялык активдердин чыгып кетүүсү»

Счеттор боюнча тартипке келтирүү менен жаңы синтетикалык счеттун артыкчылыгы эсепти айыл чарба ишмердүүлүгүнүн түрлөрү боюнча бөлүштүрүүдө турат, себеби айыл чарба ишмердүүлүгүнүн ар бир түрү үчүн өзүнүн спецификасы мүнөздүү.

3) 2210 «Жаныбарлар (керектелүүчү биологиялык активдер)» счетун тактоо.

«Жаныбарлар (керектелүүчү биологиялык активдер)» счетунун атын «Мал чарбачылыгынын учурдагы биологиялык активдери» атына өзгөртүү жана ага төмөнкү субсчетторду ачуу сунуш кылынат (мал чарбачылыгынын биологиялык активдеринин айрым түрлөрүн чагылдыруу үчүн экинчи тартиптеги субсчетторду киргизүү да уруксат кылынат):

2211. «Мал чарбачылыгынын учурдагы жетилген биологиялык активдери»

2212. «Мал чарбачылыгынын учурдагы жетиле элек биологиялык активдери»

Биз мал чарбачылыгынын учурдагы биологиялык активдерин жана өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн учурдагы биологиялык активдерин өзүнчө бөлүп көрсөтүүнү сунуш кылабыз.

2210 сметунун сунуш кылынып жаткан такталган «Мал чарбачылыгынын учурдагы биологиялык активдери» аты бухгалтердик эсептин сметтор планындагы маалыматты берүүнүн негизин активдерди узак мөөнөттүүлөргө жана кыска мөөнөттүүлөргө бөлүштүрүүнү талап кылган «биологиялык активдердин айлануу мөөнөтү боюнча» классификациялык белгиси салынган көз караш менен негизделген (классификациялык белгинин негизделиши диссертациянын 1.3-пунктунда берилген). Жаңы 2212 «Мал чарбачылыгынын учурдагы жетиле элек биологиялык активдери» субсметун бөлүп көрсөтүү эсепте мал чарбачылыгынын учурдагы жетиле элек биологиялык активдерин чагылдырууга мүмкүндүк берет.

4) Субсметтор боюнча тартипке келтирүү менен 2231 «Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн учурдагы биологиялык активдери» сметун киргизүү:

2231 «Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн учурдагы жетилген биологиялык активдери»

2232 «Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн учурдагы жетиле элек биологиялык активдери»

Жаңы сметту киргизүү уюмдун бухгалтердик эсебинде өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн биологиялык активдери жөнүндө маалыматты чагылдыруу бөлүгүндө КОЭС 41 «Айыл чарбасынын» талаптарын аткарууга мүмкүндүк берет. Жаңы 2232 «Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн учурдагы жетиле элек биологиялык активдери» субсметун бөлүп көрсөтүү эсепте өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн жетиле элек учурдагы биологиялык активдерин чагылдырууга мүмкүндүк берет.

5) 2270 «Биологиялык активдердин наркынын төмөндөөсүнө резервдер» сметун киргизүү. Биологиялык активдердин наркынын төмөндөп кетүү учуруна биз тараптан 2270 «Биологиялык активдердин наркынын төмөндөөсүнө резервдер» жаңы сметун пайдалануу сунушталат. Кыска мөөнөттүү биологиялык активдерди материалдык баалуулуктарга киргизүүнү максатка ылайык деп эсептейбиз. Ошол эле мезгилде узак мөөнөттүү биологиялык активдерге кайра баалоо талап кылынат. Сунуш кылынып жаткан субсмет биологиялык активдерди адилеттүү нарк боюнча нарктан четтөөсүнүн резерви жөнүндө маалыматты жалпылоо үчүн зарыл. Биологиялык активдердин наркынын төмөндөөсү алардын адилеттүү наркынын азаюу жагына өзгөрүүсүнүн натыйжасында болуп өтүшү мүмкүн. Түзүлгөн резерв биологиялык активдердин баланстык жана адилеттүү нарктарынын ортосундагы айырманы эсепте чагылдырууга мүмкүндүк берет.

Өздүк наркы боюнча эсепке алынуучу биологиялык активдер баанын түшүүсүнө кабылышы мүмкүн экендигин белгилеп өтөбүз. Мунун себептери ар кандай болушу мүмкүн: экономикалык кризис, саясий факторлор, технологиялык өзгөрүүлөр, рынок бааларынын туруксуздугу жана көп башка нерселер. Баанын түшүүсүнөн болгон зыян биологиялык активдердин баланстык наркынын баанын түшүүсү чагылдырылган төлөнүп жаткан нарктан ашып кеткен учурунда пайда болот. Албетте, биологиялык активдердин төлөнүп жаткан наркы баланстык нарктан ашып кеткенде тескери абалдарда пайда болушу мүмкүн. Бул учурда баанын түшүүсүнөн туруктуу эмес зыян орун алат. Бардык чарбалык операциялар счеттордо чагылдырылуусу тийиш болгон бухгалтердик эсепте мындай абалдарды иретке салуу, ал эми кээ бир учурларда алдын алуу керек. Мындай чечим болуп баанын түшүүсүнөн болгон зыяндарга резерв түзүү кызмат кылышы мүмкүн. Счеттор планында 2270 «Биологиялык активдердин наркынын төмөндөөсүнө резервдер» жаңы счетту ачууну максатка ылайыктуу жана жетиштүү деп эсептейбиз. Биологиялык активдердин баштапкы нарк боюнча баанын түшүүсүнөн болгон зыяндардын суммасын чагылдыруу боюнча бухгалтердик жазуу төмөндөгүдөй болот:

Дебет 7300 «Биологиялык активдерди өстүрүүгө чыгашалар»

Кредит 2270 «Биологиялык активдердин төмөндөөсүнө резервдер»

Тескери бухгалтердик жазуу менен биологиялык активдердин мурда чагылдырылган зыяндын суммасына баанын түшүүсүнөн болгон зыянды калыбына келтирүү чагылдырылат.

б) Айыл чарба продукциясын адилеттүү жана тарыхый нарк боюнча өз-өзүнчө эсеп кылуу үчүн 1650 «Биологиялык активдерден алынган айыл-чарба продукциясы» счетуна субсчетторду ачууну сунуштайбыз.

1651. «Мал чарбачылыгынын продукциясы»

1651.1. «Мал чарбачылыгынын экологиялык жактан таза продукциясы»

1652. «Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн продукциясы»

1652.1. «Өсүмдүк өстүрүүчүлүктүн экологиялык жактан таза продукциясы»

Сунушталып жаткан субсчетторду 1650 «Биологиялык активдерден алынган айыл-чарба продукциясы» счетуна пайдалануу айыл чарба продукциясынын эсебин ишмердүүлүктүн түрлөрү боюнча так, даана ажыратууга мүмкүндүк берет, бул өз кезегинде КОЭС 41 «Айыл чарбасынын» биологиялык активдерди жана айыл чарба продукциясын өзүнчө чагылдыруу бөлүгүндө талаптарын сактоого мүмкүндүк берет.

7) 6300. «Биологиялык активдерден кирешелер жана чыгашалар» счетун субсчеттор боюнча бөлүштүрүү менен киргизүү:

1. 6310 «Биологиялык активдерди адилеттүү нарк боюнча баштапкы таануудан кирешелер жана чыгашалар»

2. 6320 «Биологиялык активдердин жана айыл чарба продукциясынын адилеттүү наркынын өзгөрүүсүнөн кирешелер жана чыгашалар»

3.6330 «Айыл чарба продукциясын адилеттүү нарк боюнча баштапкы таануудан кирешелер жана чыгашалар»

4. 6340 «Биологиялык активдерди кармоого жана айыл чарба продукциясын алууга чыгашалар»

5.6350 «Айыл чарба ишмердүүлүгүнөн пайда (зыян).

Сунуш кылынып жаткан счеттун жардамы аркылуу биологиялык активдерди адилеттүү нарк боюнча баштапкы таануудан кирешелерди жана чыгашаларды, биологиялык активдердин жана айыл чарба продукциясынын адилеттүү наркынын өзгөрүүсүнөн кирешелерди жана чыгашаларды, акырында айыл чарба ишмердүүлүгүнөн пайданы (зыянды) баалоо мүмкүнчүлүгү пайда болот.

8) Биз тараптан ошондой эле баланстын сыртындагы счетторду пайдалануу сунуш кылынат. «Ижарага алынган узак мөөнөттүү биологиялык активдер» счёту жана «Ижарага берилген узак мөөнөттүү активдер». Бул сунуштама уюмдарга өздөрүнүн гана биологиялык активдерин гана эмес, ижарага алынгандарды да эсепке алууга мүмкүндүк берет.

Счеттор жана субсчеттор боюнча мындай детализациялоо уюмдун ишмердүүлүгүнүн экологиялык түзүүчүлөрүн эсепке алууга мүмкүндүк берет.

Биологиялык активдердин жана айыл чарба продукцияларынын учурдагы эсеби өткөн, салттуу эсеп системасынан айырмаланып курамында узак жана кыска мөөнөттүү активдерди камтыйт. Ошол себептен бул каражаттардын эсебинин өзгөчөлүктөрү узак жана кыска мөөнөттөгү активдердин эсеп жоболору менен тыгыз байланышта жүргүзүлөт. Айтсак, биологиялык активдердин катарына жалаң эле төл берүүчү чоң малдар да эмес, алардын төлү, төл берүүгө жетише элек жана бордоого коюлган малдар дагы кирет. Демек, КОЭСтин биздин өлкөнүн эсеп системасына негиз болгондон тартып бул баалуулуктардын эсебинин татаалдашышын байкайбыз. Андыктан бул эсепти жүргүзүүдө айыл чарба ишканалары №41 “Айыл чарбасы” стандартынан тышкары дагы тиешелүү башка стандарттарды жетекчиликке алышы керек.

Биологиялык активдердин жана айыл чарба продукцияларынын эсептик маалыматтары чарба субъектилеринин каржылык, бухгалтердик жана статистикалык отчетторунун бул баалуулуктар тууралуу негизги булагы. Изилдөөдө белгиленгендей бул отчеттуулуктардын маалыматтуулугу, чарбаны башкаруу чечимдерин кабыл алуу жана алардын көрсөткүчтөрүнүн тактыгы, толуктугу бүгүнкү күндүн талабына жооп бербейт. Мисалы, учурдагы отчеттуулук жаш малдардын салмагынын өсүшү (привес), бордоодогу малдардын салмагын эсептөө чарбанын эт балансын түзүүгө шарт түзбөйт.

Бул жана ушул тартипте биологиялык активдердин, айыл чарба продукцияларынын абалын реалдуу эсептөө жана алардын пайдаланышынын эффективдүүлүгүн талдоодо отчеттуулуктун абалын жана анын жакшыртуусунун жолдору сунушталган.

ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Изилдөөнүн жыйынтыгында, төмөндөгүдөй көйгөйлөрдү белгилөөгө жана аларды чечүү жолдорун сунуштоого болот:

- Кыргызстандын бүгүнкү айыл чарба секторундагы агротүзүлүштөрдүн ичинен продукция өндүрүү көлөмү жана субъектилердин саны жагы боюнча да олуттуу орунду дыйкан (фермердик) чарбалар ээлейт (99,86%). Изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй бул субъектилерде системалык эсептин колдонулушу бир топ көйгөйдү түзүүдө. Айрыкча өлкөнүн ишканаларынын КОЭСке өтүүсү стандарттын практикада колдонушу тиешелүү усулдук жана практикалык изилдөөнү талап кылды. Белгилей кетсек, айыл чарба ишканаларынын негизги байлыктарынын орчундуу бөлүгүн түзгөн айлануучу каражаттар “биологиялык актив” деген категория менен да байланыштуу. Ошого байланыштуу изилдөөдө айыл чарбасындагы бухгалтердик эсепти уюштуруу үчүн “биологиялык актив” түшүнүгү аныкталган жана алардын эсебин уюштуруу методикасы каралган;

- Айыл чарбасына ылайыкталган КОЭСтин №41 стандартын ата-мекендик эсеп системасында колдонуунун көйгөйлөрү, ишканалардын спецификалык өзгөчөлүктөрү менен байланышкан. Мисалы, биологиялык активдин ар бир отчеттук мезгилге чыныгы баасынын аныкталышы, чыныгы баасы аныкталбаган биологиялык активдердин кайсыл баа менен эсепке алынуусу чоң маселени жаратууда. Ошондуктан, биологиялык активдерди туура классификациялоо, алардын эсебин уюштуруу методикасын иштеп чыгуу жана активдерди баалоонун ыкмаларын, принциптерин иштеп чыгуу зарыл;

- Биологиялык активдердин кызмат өтөө мөөнөтүнө карап эсебинин уюшулушу, алардын келип түшүүсү, эсепке алынуудагы баасын тактоо, ар бир отчеттук мезгилдеги чыныгы баага корректировкалоо, алардын эсептен чыгуусу (сатылуусу, бекер берилүүсү же алмаштырылуусу), фактылык баа менен эсепке алынган биологиялык активдердин амортизациясын эсептөө өзгөчөлүктөрүнүн методикасын сунуштайбыз;

- Кыска мөөнөттөгү биологиялык активдердин эсебин биздеги кабыл алынган чарбалык субъектилер үчүн даярдалган счеттордун планындагы узак мөөнөттөгү биологиялык активдерден бөлүнүп эсепке алынуусу керек. Себеби кыска мөөнөттөгү биологиялык активдер (бир жылдык өсүмдүктөр: пахта, дан азыктары, тамеки, тоют өсүмдүктөрү ж.б.; бир жылдык жаныбарлар: тооктор, коен багуу ж.б.) айыл чарбасы үчүн негизги өндүрүш болгондугуна байланыштуу, бул активдерди өндүрүүгө кеткен чыгымдарды негизги өндүрүш катары эсептеп, 1630 “Бүтүрүлбөгөн

өндүрүш” санында толук өздүк наркын аныктоого болот жана товардык–материалдык байлык катары кароого боло тургандыгын толугу менен негиздейт;

- биологиялык активдердин эсебин так алуу үчүн чарбалык субъектилер үчүн даярдалган счеттордун планына атайын кошумча синтетикалык жана аналитикалык счетторду киргизүүсү далилденген;

- Биологиялык активдерди чыныгы баасын аныктоодогу документ “Чыныгы бааны аныктоо актысы”, аларды каржылык отчеттуулукта чагылдыруудагы негизги отчеттук формага тиркеме катары “Ишкананын биологиялык активдери жөнүндө маалымат” деген тиркеме сунушталат.

Диссертациянын негизги жоболору автордун төмөнкү эмгектеринде жарыяланган:

1. **Бекмуратов, А.Т.** Особенности группировки затрат для расчета себестоимости произведенной продукции в животноводстве [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Наука, новые технологии и инновации: научный журнал. – Бишкек, 2009. – №10. – С. 77-79.
2. **Бекмуратов, А.Т.** Классификация затрат в животноводстве для принятия управленческого решения [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Известия ВУЗов Кыргызстана: научный журнал. – Бишкек, 2010. – № 5. – С. 107-109.
3. **Бекмуратов, А.Т.** Особенности технологии переработки мясных продуктов и её влияние на учет затрат [Текст] / А.Т.Бекмуратов, У.М.Калбаев // Вестник филиала РГСУ в г.Ош: сборник статей. Материалы международной научно-практической конференции. – Ош, 2010. – №8. – С.10-13.
4. **Бекмуратов, А.Т.** Калькуляция себестоимости в мясном скотоводстве [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Вестник Кыргызского национального университета им. Ж.Баласагына. Специальный выпуск. – Бишкек, 2011. С.318-321.
5. **Бекмуратов, А.Т.** О признании и оценке биологических активов в учете в соответствии с МСФО 41 «Сельское хозяйство» [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии: международный теоретический и научно-практический журнал. – Бишкек, 2014. – № 4 (7). – С. 106-111.
6. **Бекмуратов, А.Т.** Учет сельхозпродукции и раскрытие информации, сформированной в соответствии с МСФО 41 [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии: международный теоретический и научно-практический журнал. – Бишкек, 2014. – № 2-2 (5). – С. 320-323.
7. **Бекмуратов, А.Т.** Биологиялык активдерди отчеттуулукта чагылдыруу [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Известия Исык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии: международный

- теоретический и научно-практический журнал. – Бишкек, 2015. – № 1 (8). – С. 97-102.
8. **Бекмуратов, А.Т.** Вопросы организации учета биологических активов [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Известия Иссyk-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии: международный теоретический и научно-практический журнал. – Бишкек, 2015. – № 1 (8). – С. 102-109.
  9. **Бекмуратов, А.Т.** Биологиялык активдердин жана айыл чарба продукцияларынын адилеттүү наркын аныктоонун усулдары [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Известия Иссyk-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии: международный теоретический и научно-практический журнал. – Бишкек, 2017. – № 1-2 (16). – С. 127-132.
  10. **Бекмуратов, А.Т.** Биологиялык активдерди таануунун жана баалоонун эсеп-отчеттуулукта чагылдырылышынын ыкмалары [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Известия Иссyk-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии: международный теоретический и научно-практический журнал. – Бишкек, 2017. – № 1-2 (16). – С. 123-127.
  11. **Бекмуратов, А.Т.** Биологиялык активдерди адилеттүү нарк менен нарктык ченөө маселелери [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Известия Иссyk-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии: международный теоретический и научно-практический журнал. – Бишкек, 2017. – № 3 (18). – С. 295-299.
  12. **Бекмуратов, А.Т.** Особенность определения себестоимости продукции отраслей животноводства в управленческом учете [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Экономика и предпринимательство: международный научный журнал. – Москва, 2017.– №9 (ч.3). – С.660-663.
  13. **Бекмуратов, А.Т.** Учет и признание биологических активов по МСФО-41 «Сельское хозяйство» [Текст] / А.Т.Бекмуратов // Экономика и предпринимательство: международный научный журнал. – Москва, 2017. – №9 (ч.3).– С.774-777.

**Бекмуратов Алтынбек Топчувичтин 08.00.12 – Бухгалтердик эсеп,
статистика адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты
окумуштуу даражасын изденип алуу үчүн “Биологиялык активдердин
бухгалтердик эсебин жана талдоосун уюштуруу (Кыргыз Республикасынын
түштүгүнүн агротүзүлүштөрүнүн мисалында) темасындагы
диссертациясынын
РЕЗЮМЕСИ**

Ачкыч сөздөр: биологиялык актив, айыл-чарба ишмердүүлүгү, агротүзүлүш, айыл-чарба продукциясы, биотрансформация, адилеттүү нарк, өздүк нарк, нарктык ченем, каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары, биологиялык активдерди талдоо, бухгалтердик счеттор, бухгалтердик отчеттуулук, отчеттуулукта чагылдыруу, баштапкы документтештирүү.

Изилдөөнүн максаты: Кыргызстандын айыл чарба ишканаларындагы биологиялык активдеринин жана айыл чарба продукцияларын баалоону, эсептөөнү, кысапты жана талдоону каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына ылайык уюштуруу болуп саналат.

Изилдөөнүн объекти: Кыргызстандын түштүгүндөгү агротүзүлүштөрдө биологиялык активдердин бухгалтердик эсебин жана талдоосун уюштурууну.

Изилдөөнүн ыкмалары: Кыргызстандык жана чет элдик окумуштуулардын агротүзүлүштөрдөгү биологиялык активдердин эсебин уюштуруу, талдоо көйгөйлөрүн камтыган эмгектери жана айыл-чарба тармагын камтыган нормативдик документтер пайдаланылды. Диссертацияны жазуу процессинде жалпы илимий, статистикалык, атайын классификациялап топтоштуруп талдоо, башкаруу усулдары колдонулду.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы – Кыргыз Республикасынын түштүгүнүн агротүзүмдөрүндөгү биологиялык активдердин эсебин жана талдоосун каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарынын негизинде уюштуруу. Тагыраак айтканда: №41 “Айыл чарбасы” эл аралык стандартына ылайык биологиялык активдер менен байланышкан илимий түшүнүктөр аныкталган; Биологиялык активдердин классификациялык бөлүнүштөрү жана ага байланышкан эсебинин методикасы өркүндөтүлгөн; Биологиялык активдердин баалануусу жана алардын нарктык ченөө принциптери такталган; Биологиялык активдердин эсебин эл аралык стандартка которуу, алардын көрсөткүчтөрүн талдоо методикасы сунушталган; Биологиялык активдерди каржылык отчеттуулукта туура чагылдыруу максатында отчеттуулуктун формаларына кошумча көрсөткүчтөр жана тиркемелер сунушталган.

Пайдалануу даражасы: Диссертациялык изилдөөдө алынган жыйынтыктар агротүзүлүштөрдө биологиялык активдердин жана айыл чарба продукцияларынын бухгалтердик эсебин жана талдоосун уюштурууга, ишканалардын алар туурасындагы маалыматтарынын объективдүүлүгүн жогорулатууга жана аларга экономикалык талдоону жүргүзүүнүн ыкмаларын жакшыртууга, айыл чарбасындагы эсептик көйгөйлөрдү чечүүгө олуттуу салым кошот. Изилдөөдөгү иштелип чыккан практикалык көрсөтмөлөр жана сунуштар агроишканаларынын биологиялык активдеринин жана айыл чарба азык түлүктөрүнүн эсебин жана талдоосун өнүктүрүүдө иштиктүү жыйынтык кошот.

РЕЗЮМЕ

диссертации Бекмуратова Алтынбека Топчучевича на тему
“Организация бухгалтерского учета и анализа биологических активов
(на примере агроформирований Юга Кыргызстана)” на соискание
ученой степени кандидата экономических наук по специальности
08.00.12 – бухгалтерский учет, статистика

Ключевые слова: биологический актив, сельскохозяйственная деятельность, сельскохозяйственная продукция, бухгалтерская отчетность, справедливая стоимость, стоимостное измерение, агроформирование, отражение в отчетности, международные стандарты финансовой отчетности, первичная документация.

Цель исследования: Организация оценки, учета, отчетности и анализа сельскохозяйственной продукции сельхоз организаций Кыргызстана в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности.

Объект исследования: Организация бухгалтерского учета и анализа биологических активов агроформирований Юга Кыргызстана.

Методы исследования: использованы труды ведущих отечественных и зарубежных ученых в области проблем организации учета, анализа биологических активов и нормативные документы охватывающие сельскохозяйственной отрасли. В процессе написания работы применялись общенаучные, статистические, специальные методологические приемы анализа и управления.

Научная новизна исследования: Организация бухгалтерского учета и анализа биологических активов агроформирований Юга Кыргызстана в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности. Определены понятия связанные с биологическими активам в соответствии с международным стандартом №41 “Сельское хозяйство”; рассмотрены и основаны принципы стоимостного измерения биологических активов; классифицированы биологические активы и определены проблемы учета биологических активов и их решения; организация учета биологических активов, неопределенных справедливой стоимости в соответствии с международными стандартами; правильное отражение биологических активов в отчетности.

Степень использования: Теоретические и практические результаты диссертационной работы вносят значимые вклады в организации бухгалтерского учета и анализа сельскохозяйственных организаций, привлечения инвестиций этим организациям и решения проблем развития сельского хозяйства. Практические указания и выводы, сформулированные в диссертационной работе, могут быть использованы в разработке официальных проектов и нормативных документов.

SUMMARY

On dissertation of Altynbek T. Bekmuratov "Organization of accounting and analysis of biological assets (on the example of agricultural enterprises in the South of Kyrgyzstan)" for the degree of candidate of economic sciences in specialty 08.00.12 - accounting, statistics

Key words: biological asset, agricultural activity, agricultural products, accounting reporting, fair value, cost measurement, agroforming, reporting, international financial reporting standards, primary documentation.

Objective: Organization of assessment, accounting, reporting and analysis of agricultural products of agricultural organizations of Kyrgyzstan in accordance with international standards of financial reporting.

Object of the research: Organization of accounting and analysis of biological assets of agro-formations of the South of Kyrgyzstan.

Research methods: the works of leading domestic and foreign scientists in the field of organization of accounting, analysis of biological assets and regulatory documents covering the agricultural sector are used. In the process of writing the work general scientific, statistical, special methodological methods of analysis and management were applied.

Scientific novelty: Organization of accounting and analysis of biological assets of agro-formations of the South of Kyrgyzstan in accordance with international standards of financial reporting. The notions related to biological assets are defined in accordance with the international standard No. 41 "Agriculture", the principles of the cost measurement of biological assets are considered and are based, the biological assets are classified and the problems of accounting for biological assets and their solutions are determined, the organization of accounting for biological assets, unrepresented fair value in accordance with international standards, the correct reflection of biological assets in the reporting.

Degree of use: Theoretical and practical results of the dissertation work make significant contributions to the organization of accounting and analysis of agricultural organizations, attracting investments to these organizations and solving problems of agricultural development. Practical instructions and conclusions formulated in the dissertation work can be used in the development of official projects and normative documents.